

ЕКОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СОВИ ВУХАТОЇ (*Asio otus* (L.)) В УРБАНІЗОВАНИХ ЛАНДШАФТАХ (НА ПРИКЛАДІ М. ХАРКОВА)

А. Б. Чаплигіна

Харківський національний педагогічний університет
ім. Г. С. Сковороди, м. Харків, Україна

Урбоценози, які займають певний екологічний простір, створені на місці природних лісових, лучних і степових екосистем, включають глибоко змінений рослинний та тваринний світ і трансформований ґрунтовий покрив. Вони насичені великою кількістю синантропних організмів. Між ними і навколишніми природними екосистемами відбувається потужний природний і штучний речовинно-енергетичний обмін.

Дослідження останніх років підтверджують, що птахи проявляють широкий спектр адаптивних рис живлення і гніздування, внаслідок своєї широкої екологічної пластичності утворюють тимчасові зв'язки з елементами антропогенного ландшафту.

Мета нашого дослідження полягає у вивченні адаптації совоподібних до умов урбанізованого ландшафту на прикладі сови вухатої (*Asio otus* (L.)), яка на території району дослідження є гніздовим осілим видом.

Освоєння антропогенного ландшафту та часткова синантропізація цього виду сов відбувалися поступово, починаючи з зимівлі у південних містах і селищах поблизу Полтави (Гавриленко, 1970) та Кишинєва (Анисимов, 1966). Масове гніздування сов у 1962–1963 рр. зареєстровано у парках Берліну (Буссе, за: Пукинський, 1977). З 1977–1979 рр. вони почали траплятися взимку і в Харківській обл. (Садовская, Присада, 1979). Тобто, якщо зальоти сови вухатої в населені пункти в середині XIX ст. були порівняно рідкісними, пов'язаними з відсутністю корму в неурбанізованих біотопах, то протягом 1960-х — 1970-х рр. сформувалась тенденція до масової зимівлі в населених пунктах колишнього Радянського

Союзу. Перші випадки гніздування в межах м. Харкова зареєстровано нами у 2002 р., а згодом виявлено тенденції до збільшення чисельності виду у місті.

Матеріал і методи

Матеріал для нашої роботи зібрано під час польових досліджень сови вухатої в умовах урбанізованих ландшафтів. Основний матеріал зібрано експедиційним шляхом на території м. Харкова у 2002–2008 рр.

Гнізда сови вухатої ми виявляли випадково, під час вивчення екології воронових птахів. Для з'ясування біотопного поширення сови проводили картування знайдених гнізд з коротким біогеоценотичним описом. До картки вносили характеристику біоценозу та екологічної ніші, рівень трансформації, вид дерева та висоту, на якому знайдено гніздо. При цьому по кожному гнізду зібрано інформацію про терміни його використання (від початку зайняття гніздової території совами до покидання гнізда пташенятами або їх загибелі).

Всього вивчено та описано 12 гнізд сови вухатої. Морфометричному опрацюванню піддано 68 яєць. Їх опис здійснювали за загальноприйнятою методикою (Мянд, 1988). Успішність розмноження і причини загибелі пташенят визначенні за даними по усіх досліджених гніздах. Успішність розмноження визначали як відсоток пташенят, які успішно залишили гніздо, від загальної кількості відкладених яєць.

Живлення гніздових пташенят вивчали за допомогою візуальних спостережень принесення корму у гнізда дорослими птахами (Новиков, 1976) та аналізу погаток, зібраних у місцях відпочинку та днювання сов.

Результати і обговорення

На дослідженій території щільність населення сови вухатої становить 0,9 ос/км² і має тенденцію до збільшення. Розселення і зростання чисельності сови в урбанізованому ландшафті відбуваються паралельно зі збільшенням чисельності сороки (*Pica pica* (L.)) (центральні райони міст) і ворони сірої (*Corvus cornix* L.) (околиці міста).

Біотопно сова вухата пов'язана зі свіжими складними суборами і вологими сугрудками. Перевагу віддає штучним насадженням маслинок вузьколистої (заплава р. Харкова) та асоціативним угрупован

ванням сосни звичайної (Журавлівський гідропарк). При внутрішній диференціації біотопу виявлено тяжіння виду до деревно-чагарникових асоціацій, які мають зімкненість ярусу не більше 0,6–0,8, або до ділянок поблизу галявин.

Для гніздування сова вухата використовує минулорічні гнізда сороки (86,5 %) та ворони сірої (13,5 %). З оглянутих гнізд 67,0 % були розміщені на маслинці вузьколистій, 18,5 % — на сосні звичайній, 14,5% — на вербі п'ятитичинковій. Перевагу віддає гніздам, що мають чашоподібну форму (без верхньої частини гнізда, яка характерна для сороки); гніздам, які розташовані поблизу галявин або водного дзеркала; середня висота розміщення гнізд над землею $6,7 \pm 1,21 \text{ м}$ ($4,5\text{--}12,0$).

Кількість яєць в кладках сови вухатої характеризується значною варіабельністю (від 3 до 7 яєць) і знаходиться у прямій залежності від чисельності мишоподібних гризунів. Середня величина кладки становить $5,86 \pm 0,98$ яйця. Розміри яєць: $40,6 \pm 0,53$ ($39,1\text{--}41,9$) x $32,7 \pm 0,11$ ($30,9\text{--}32,9$) мм, $V = 22,07 \pm 0,17 \text{ см}^3$ ($21,97\text{--}22,86$); індекс заокругленості — $82,0 \pm 0,74$ % ($80,6\text{--}84,5$).

Тривалість репродуктивного періоду сови вухатої у заплаві р. Харкова складає близько 150 діб, розпочинається шлюбною поведінкою самців у III декаді лютого і закінчується розпадом виводків у III декаді липня.

Успішність розмноження виду складає 55,5 % ($n = 10$) і зумовлена доступністю та наявністю корму (полівки звичайної (*Microtus arvalis* (Pall.)) у гніздовий період і залежить від фактору непокою. Нам довелося спостерігати повне розкрадання сорокою яєць та пташенят із гнізд сови. За нашими спостереженнями, таким чином було знищено 2 гнізда, в яких знаходилося 8 пташенят.

Виявлено значні трофічні зв'язки сови вухатої з полівкою звичайною, яка становить 98 % у погядках сови.

Основними лімітуючими факторами, які впливають на стан популяції сови вухатої, є браконьєрство, знищення кладок неспеціалізованими хижаками (сорока, сіра ворона), поїдання пташенят денними хижаками. Опосередковано впливає на популяцію виду застосування сучасних інсектицидів і гербіцидів (особливо ртуть- і хлор-сполук), що спричиняє підрив кормової бази для птахів, особ-

ливо помітний для пташенят, оскільки призводить до зниження чисельності мишоподібних гризунів.

Література

- Анисимов Е. П. Факторы, определяющие добычу ушастой совы зимой // Вопросы экологии и практического значения птиц и млекопитающих Молдавии. — Кишинев : «Карта Молдавения», 1969. — Вып. 3. — С. 36–40.
- Гавриленко Н. И. Позвоночные животные и урбанизация их в условиях города Полтавы. — Харьков : Изд-во ХГУ, 1970. — 139 с.
- Мянд Р. Внутривидовая изменчивость птичьих яиц. — Таллин : «Валгус», 1988. — 193 с.
- Новиков Г. А. Теоретические основы и методы изучения питания и трофических связей млекопитающих и птиц // Биоценологические отношения организмов. — Л., 1976. — С. 45–65.
- Лукинский Ю. Б. Жизнь сов. Серия: Жизнь наших птиц и зверей. — Л. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1977. — Вып. 1. — 240 с.
- Садовская Н. Г. Присада И. А. К биологии сов в Харьковской области // Экология гнездования птиц и методы ее изучения. Тез. Всесоюз. конф. молодых ученых — Самарканд, 1979. — С. 200–201.